

Польовий М. А., ОНЮА

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ ТА МЕТОДУ В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Стаття посвячена аналізу сутності історического подходу в науках, предмет которых составляют те или иные социальные общности. Определены отличия исторического подхода от метода.

The article is devoted to the analysis of historical approach essence in sciences the article of which are some social community. The differences between historical approach and historical method are defined.

Як відомо, сучасні соціальні науки знаходяться у стані активного розвитку, який пов'язаний, по-перше, із постійною появою нових феноменів суспільного життя, по-друге, з еволюцією та трансформацією існуючих соціальних явищ та процесів, по-третє, з вдосконаленням методологічного апарату цих наук, та, по-четверте, зі зростанням ступеню взаємопроникнення та між-дисциплінарних зв'язків гуманітарних наук, що виражається й у активному взаємному запозиченні методичних надбань окремих наук. Отже, розгляд методичної складової гуманітарної науки уявляється нам досить актуальним.

Метою статті є аналіз змісту одного з самих популярних та в той же час найбільш поверхово застосовуваних наукових підходів – історичного підходу, а також визначення його відмінності від поняття історичного методу.

Вивченням методологічних проблем гуманітарних наук займалися безліч вітчизняних та зарубіжних вчених, як філософів, так і провідних спеціалістів відповідних соціальних наук. Наприклад у праві методологічні проблеми вивчали С. С. Алексєєв, О. В. Сурилов, Д. А. Керімов тощо. У політології аналогічні проблеми вивчали та вивчають А. А. Дегтярьов, Ф. М. Кирилюк, А. Є. Кронверський, В. П. Горбатенко и т. д. В той же час слід відзначити, що такий, дещо проміжний між парадигмальним та методичним рівнем, як рівень підходів як правило аналізується у теоретичних працях незначною мірою.

Як відомо, багато вчених визнають, що в основі застосування тих або інших методів дослідження завжди знаходяться певні принципи, або ж методологічні принципи, що інколи іменуються підходами. Слово принцип має кілька значень, серед яких найближче до предмету нашого розгляду таке: основне, вихідне положення

певної теорії, вчення, науки [1]. В методології гуманітарних наук, на наш погляд, поняття принципу дещо розмивається за рахунок розширення у бік світосприйняття. Наприклад, О. В. Сурілов відмічав, що під методологічним принципом розуміють “пізнавальну установку, в якій знаходить свій вираз відношення суб’єкта пізнання до його об’єкта” [2]. В той же час В. Р. Шмідт вважає, що принципи вивчення, наприклад, сучасних соціальних проблем мають бути в основі відповідної методології вивчення труднощів суспільного розвитку. До таких принципів В. Р. Шмідт відносить наступні:

- взаємозв’язок різних соціальних проблем;
- міждисциплінарне розуміння соціальної проблеми ті шляхів її вирішення;
- багаторівневий характер існування соціальної проблеми;
- системний порівняльний аналіз у вивченні соціальних проблем” [3].

Отже, в цитованому тексті фактично йдеться про певний набір базових засад (на нашу думку, не дуже логічно зібраний), не всі з яких можна назвати принципом у власному сенсі слова (наприклад, останній пункт більше відноситься до декларації необхідності використовувати у дослідженнях певний метод) и не всі можуть бути визнані однопорядковими за своїм обсягом. Не зважаючи на відсутність однорідності понять, вміщених до цитованого переліку, яка, здається, взагалі не може бути досягнутою, цей набір по суті, на думку В. Р. Шмідт, покликаний створити початкову основу подальших міркувань дослідників соціальних проблем.

Можна довго дискутувати щодо термінологічної різниці між підходом та принципом, але, на нашу думку, у таких термінологічних баталіях немає сенсу. Ми пропонуємо виходити з певної синонімії цих понять, причому більш вдалим уявляється термін підхід (завдяки його більшій логічній ширині – він, на нашу думку, охоплює не лише наукові, а й донаукові, світоглядні уявлення, які знаходяться в основі дослідження), яким ми будемо користуватися надалі. Ми пропонуємо розуміти під підходом сукупність певних елементів (окремих аспектів) світоглядних засад, поєднаних з певними науковими принципами. За межі предмету даної роботи виходить поняття парадигми, запроваджене Т. Куном [4]. В дещо зміненому вигляді ми пропонуємо розуміти під парадигмою як раз комплекс найбільш загальних світоглядних засад, які визначають головні характеристики наукового дослідження і перш

за все розуміння ступеню соціальної значущості тих чи інших проблем та ступеню важливості цієї значущості для вибору предмету дослідження. Йдеться про те, що згідно, наприклад, із марксистською парадигмою (назва досить умовна) заслуговують на вивчення лише ті проблеми, які є дійсно важливими, актуальними для сучасного розвитку суспільства. Прикладом реалізації цього підходу може бути практика обмеження вивчення тем з історії України дореволюційних часів у 70-ті рр. ХХ ст. (шляхом обмеження аспірантури тощо) у зв'язку з "відсутністю актуальності" цього періоду для соціалістичного будівництва на відміну від вкрай важливих тем з історії жовтневої революції та цього самого будівництва. На протилежному боці, за ступенем впливу соціальної значущості на вибір дослідницької проблеми, мають знаходитись варіанти "індивідуалістичної" парадигми, згідно яких заслуговує на вивчення все, або ж краще сказати, лише те, що особисто цікавить дослідника, не зважаючи на будь-які суспільні потреби. В дусі такої парадигми, наприклад, вивчається історія виделки [5] або ж розвивається напрям так званої усної історії або історії приватного життя [6].

На нашу думку, засновану на особистому досвіді, індивідуалістичне розуміння соціальної значущості предмету дослідження є більш прийнятним не лише з гуманістичної точки зору (у сенсі епохи Відродження – бажання особистості є найголовнішим), а й з огляду на важко передбачувану мінливість "соціального замовлення", тобто суспільно чи інституційно схваленої актуальності. Наприклад, за радянських часів в історичній науці вкрай актуальною (а, отже, суспільно значущою) вважалась проблема формування капіталізму в Російській імперії, з якої випливали багато висновків, пов'язаних зі ступенем готовності країни до соціалістичної революції та поясненням тих чи інших особливостей протікання революційних та постреволуційних подій. Одним з ключових питань з цього приводу вважалось питання про час формування капіталізму, одним із найбільш точних показників чого академіки І. Д. Ковальченко та Л. В. Мілов вважали час формування товарного та капіталістичного ринку. Багато вчених витратили багато зусиль із застосуванням витончених методів та методик на з'ясування часу сформування ринку, коли в середині 90-х рр. ХХ ст. з'ясувалося, що як проблема сформування капіталізму в Російській імперії, так і проблема капіталістичного ринку, не кажучи вже про товарний ринок, втратили значну частку своєї

актуальності через кардинальну зміну відношення до революції 1917 р. Отже, виявилось, що значні зусилля, вжиті для вивчення “соціально значущої” проблеми було витрачено даремно (з точки зору суспільної актуальності, що змінилася). Дослідникам залишилось втішати себе тим, що вони вивчали ці проблеми лише із особистої зацікавленості – отже, де факто звертатися до індивідуалістичного підходу.

Зі сказаного зрозуміло, що ми дещо звужуємо поняття парадигми порівняно із трактуванням Т. Куна, припускаючи існування водночас кількох потужних парадигм. У випадку підходу (який існує і використовується, як правило, в рамках певної парадигми) ми пропонуємо вести мову про виділення окремих світоглядних та наукових елементів, які й складають сутність підходу та визначають такі елементи наукового дослідження:

- вибір та постановку дослідницьких питань, гіпотез та завдань.

- вибір джерел вивчення наукової проблеми. Мається на увазі, що саме в залежності від підходу дослідник буде ранжувати ступінь своєї уваги та довіри до різних типів джерел (наприклад, законодавчих, літературних, статистичних чи взагалі тих, що відносяться до пліток та анекдотів).

- вибір прикладних методів вивчення об’єкту дослідження.

Здається, не кожен підхід обов’язково рівною мірою визначає всі вказані вище засади, але серед тих, що точно впливає на їх визначення, є історичний підхід, який складає головний предмет даної статті.

Слід наголосити, що, на нашу думку, підхід відрізняється від наукового методу не лише наявністю світоглядної компоненти та відповідною шириною охоплення, але й певною “позанауковістю”, що впливає як раз із наявності цієї його світоглядної складової. Це добре видно на історичному підході.

Історичний підхід пригадується так часто, що запам’ятовується навіть студентами, але його зміст зазвичай залишається дещо затуманеним як в студентській, так й у науковій свідомості. Наприклад, проф. Л. Ю. Свірідов обмежується вказівкою на те, що “історичний підхід заснований на вивченні політичних явищ в їхньому розвитку” [7]. Під назвою методу історичний підхід визначається як такий, що передбачає врахування історичного досвіду [8]. Або ж вказується на те, що “історичний метод вимагає вивчення політичних явищ в їх послідовному

часовому розвитку, виявленні зв'язків минулого, сьогодення та майбутнього [9]. Серед наведених визначень, перелік яких може бути продовжений та які, відверто кажучи, мало що пояснюють, найбільш важливим нам уявляється останнє. Схожу думку висловлює Д. А. Керімов стосовно вивчення правових явищ: "Поза історичним контекстом, що зв'язує явища і процеси сучасності з тими явищами і процесами, які їм передували, так само як і з тими, що виникнуть на їх основі в більш менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. І це цілком природно, оскільки в суспільстві завжди є залишки минулого, основи сьогодення і зачатки майбутнього. Будь-яке сучасне явище або процес має своє коріння у минулому, яке через віддзеркалення в сьогоденні спрямовано в майбутнє. Тому наукове дослідження правових явищ і процесів не може обмежити себе їх станом лише на даний момент "наявного" існування, оскільки буде втрачений причинно-наслідковий зв'язок в історичному розвитку права" [10].

Загалом погоджуючись з Д. А. Керімовим, ми пропонуємо таке формулювання: історичний підхід це такий підхід, який вимагає (передбачає) вивчення будь-якого об'єкту чи проблеми дослідження, як такого, в якого є минуле, сьогодення і майбутнє. Отже, сутність цього підходу як раз в тому, що якщо дослідник бажає зрозуміти сучасний стан будь-якого об'єкту, він повинен врахувати, що цей самий сучасний стан визначається минулим цього об'єкту, його сучасними характеристиками (доступними для пізнання у певних формах), та його – об'єкту – майбутнім. В останньому випадку частіше за все йдеться про уявлення людей, які є складовими даного об'єкту, про це майбутнє. Спробуємо пояснити свою позицію.

Ми не беремо на себе сміливість робити узагальнення всіх взагалі об'єктів наукового пізнання, але нам здається, що переважна частина об'єктів гуманітарного пізнання так чи інакше включає в себе людський вимір – чи то складається з певної кількості людей або їхніх дій, чи то залежить від людського впливу у вигляді рішень, дій чи міркувань. Як відомо, людина завжди діє у відповідності до певних власних уявлень про ситуацію, які диктуються власним життєвим досвідом, особливостями самосвідомості та знанням (або ж уявним знанням) фактів ситуації, що склалася [11]. Цілком логічним є те, що в цих уявленнях про ситуацію знаходиться певне місце й для майбутнього, оскільки будь-яка людина всім своїм

досвідом навчена до очікувань певного майбутнього. Подібний досвід широко представлений в звичайній буденній свідомості, що демонструють, наприклад, відомі народні прислів'я:

“На те коня кують, щоб не спотикався”;

“Чого навчився, того за плечима не носить”;

“Не копай другому яму, бо й сам упадеш”;

“Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш”;

“Не плюй в криницю, знадобиться води напитися” тощо [12].

В даних прислів'ях щонайменше імпліцитно наявні певні прогнози (або ж очікування) щодо майбутнього, які, власне кажучи, й визначають соціально схвалену (або ж небажану) дію суб'єкту у сучасності.

Зрозуміло, не можна визнати цитовані прислів'я цілісними виразами історичного підходу, але, на наш погляд, було б нерозумним відмовлятися в науці від того, що наявне в народній мудрості. Тим більше, що в буденному житті люди, незалежно від свого відношення до науки, як правило, користуються саме таким підходом до оцінки своїх дій та оточуючих явищ: приймаючи певне рішення вони завжди намагаються виходити не лише з сучасного стану речей, а й з того, що очікують в майбутньому. Причому, підкреслимо, таке врахування зазвичай відбувається підсвідомо, без спеціальних інтелектуальних зусиль.

Наприклад, широко відома проблема ігнорування деякими студентами уважного вивчення певних “неважливих”, як їхню думку, дисциплін цілком логічно і повно пояснюється не “природними” лінощами студентів і не об'єктивною “неважливістю” дисципліни, а саме імпліцитним “буденним” історичним підходом цих студентів до вивчення таких дисциплін: вони виходять із приблизно таких міркувань: “в моїй майбутній діяльності, наприклад, юриста – прокурора чи слідчого – ця нікчемна, наприклад, політологія не знадобиться, в той же час усі – “цікаві”, “нецікаві” або “ніякі” дисципліни, які я вивчав до цього часу, я якимось чином складав за умов прикладання певних мінімальних зусиль, значить і цю дисципліну якимось подолаю без навчання”. З цього майже підсвідомого поєднання минулого досвіду та, відверто кажучи, дуже наївних, але все ж таки очікувань майбутнього випливає “раціональне”, тобто ухвалене студентським розумом ігнорування навчальної дисципліни, вся “неважливість” якої як раз в її відсутності в майбутніх розпливчастих планах студента.

Предметом додаткових інтелектуальних зусиль суб'єкта соціальної дії може бути намагання передбачати чи прогнозувати (власноруч чи за допомогою ворожіння тощо) це майбутнє та врахувати його у своїх діях, або, навпаки, ігнорувати думки про нього (насправді, таке ігнорування не є однорідним та у різних випадках має різну часову глибину: навіть у відомому своєю байдужістю до майбутнього вислові маркізи де Помпадур "після нас – хоч потоп!" йшлося не про завтра, а аж про час після смерті автора цієї фрази та її сучасників). Але ми наполягаємо на тому, що коли в соціальній дії є кілька контрагентів та їх відносини (а це характерне для всіх соціальних дій за визначенням), той же попередній соціальний досвід вимагає від людини відмови від ігнорування майбутнього. Яскравим проявом цієї вимоги нам вбачається використання багатозначного вислову про те, що "земля кругла", який майже кожна людина якщо не вимовляє, то точно пам'ятає, збираючись з кимось полаятись чи замиритись.

Саме окреслене стикання буденного та наукового й примушує нас стверджувати, що справжні наукові підходи є більш ширшими за наукові методи, що, водночас, не робить їх менш важливими чи менш придатними для використання в науці. Хоча часто вони використовуються імпліцитно, без усвідомлення суб'єктом пізнання цього використання.

Раціональне свідоме застосування історичного підходу при аналізі, наприклад, сучасного стану реалізації принципу розподілу влад вимагає наступних дій:

- 1) з'ясування умов і причин (перш за все ідейних) виникнення цього принципу у Франції епохи Просвітництва;
- 2) аналізу процесів його розвитку в різних державах різних історичних епох (та, звісно, впливу цих епох та політико-географічних особливостей на втілення цього принципу);
- 3) з'ясування сучасних теоретичних і прикладних аспектів реалізації даного принципу;
- 4) урахування того, які майбутні перспективи побудови демократичного суспільства бачать сучасні політична та правова науки.

Стосовно останнього пункту маються на увазі наступні варіанти: якщо сучасна наука та ті її представники, що здійснюють вплив на владні кола, передбачають майбутній занепад цього принципу (наприклад, за рахунок "розмивання" та взаємопроникнення компетенцій гілок влади, ускладнення системи владних

відносин в державі із сильним громадянським суспільством тощо), дослідникові слід шукати в сучасному етапі ознаки “початку кінця” принципу розподілу влад, тобто певні владні дії, спрямовані на певний відхід від даного принципу, тощо. Якщо ж сучасна наука, як це все ще є в наш час, виходить із непорушності принципу розподілу влад (а поруч із цим зазвичай йде впевненість у поступовому розвитку демократії), дослідникові слід вишукувати в сучасному стані речей сліди подальшого вдосконалення практичної реалізації цього принципу, які здійснюються владою з намаганням урахувати майбутні зміни обставин, супутніх втіленню даного принципу (наприклад, зріст громадянського суспільства та розширення його впливу на державне життя). Хоча розгляд “історичного майбутнього” принципу розподілу влад виходить за межі нашої роботи, хотілося б нагадати думку Фоми Аквінського, який стверджував, що “...”Повсякчасне”, те, що було завжди, не обов’язково буде вічним...” [13]. Годі вже й казати з цієї точки зору про непорушність принципу розподілу влад, який навіть і повсякчасним не назвеш.

Це те, що стосується історичного підходу. Стосовно методу маємо зауважити наступне. Як відомо, під науковим методом зазвичай розуміють спосіб пізнання, дослідження явищ природи та суспільного життя [14]. Це також прийом, алгоритм або спосіб дії. У найзагальнішому розумінні метод – це шлях, спосіб досягнення поставленої мети та завдань дослідження. Метод покликаний дати алгоритм пізнання – тобто чітко описати послідовність дій дослідника в процесі пізнання, або, кажучи коротко, метод відповідає на питання: як пізнавати. Саме в ступені алгоритмичності, на нашу думку, міститься різниця між підходом та методом. В той час коли підхід визначає загальне спрямування дослідження, метод має надати конкретний шлях вирішення певної проблеми чи дослідницького завдання.

Виходячи з вищезазначеного історичний метод має надавати певний алгоритм пізнання, причому не обов’язково в межах історичного підходу. І тут ми стикаємось з множинністю можливих історичних методів, які мають залежати від типів дослідницьких питань та типів джерел, що вивчаються. Ми вважаємо, що неможливо створити вичерпний перелік історичних методів, оскільки неможливо перелічити всі можливі типи джерел чи дослідницьких проблем, які виникатимуть за умов використання історичного підходу при вивченні різноманітних наукових проблем. В той же

час можна вказати, що чи не найбільш популярним серед таких методів є група історико-порівняльних методів. Як правило, методи такого типу використовуються при порівнянні різних часових станів певного об'єкту – інституту, соціальної спільності тощо. Власне кажучи, головною в таких методах виступає саме компаративна компонента, розгляд якої виходить за межі даної статті.

Отже, ми визначили, які характерні риси, на нашу думку, мають належати історичному підходу в гуманітарних науках, а також відзначили різницю наукового підходу та наукового методу. Потребує подальшого вивчення, на наш погляд, група історичних та порівняльних методів наукового пізнання, як найбільш поширених в сучасних соціальних науках.

Література:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1981. – С. 528.
2. Сурілов О. В. Теорія держави і права / О. В. Сурілов. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 16.
3. Шмидт В. Р. Глава 3. Современные социальные проблемы: принципы исследования / В. Р. Шмидт // Теория и методология исследований социальных проблем / отв. ред. Р. С. Гринберг, Т. В. Чубарова. – М.: Наука, 2005. – С. 42 – 44.
4. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М., 1977. – С. 13-20.
5. Ребора Дж. Происхождение вилки. История правильной еды / Джованни Ребора; пер. с ит. А. Ивановой. – М.: Колибри, 2007. – 224 с.
6. Див., напр.: Социальная история: Ежегодник. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. – С. 247 – 326.
7. Персональный сайт профессора Свиридова Ю. Л. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.sviridov.biz/Napravleniya_politologii.html
8. Цыганков П. Политическая социология международных отношений [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/06.php
9. Колмакова Н. Н. Политология [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.tspu.tula.ru/res/other/politolog/lec1.html>
10. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М.: Аванта+, 2001. – С. 110.
11. Зинченко В. П., Вергилес Н. Ю. Формирование зрительного образа / В. П. Зинченко, Н. Ю. Вергилес. – М., 1969.

12. Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К.: Веселка, 1973. – 230 с. – С. 85, 102, 107.
13. Аквинский Ф. Сумма против язычников. Глава 32 [Електронний ресурс] – Режим доступу: shkola.atSPACE.com/moyen/th/32.htm
14. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник для вузів / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – Х.: ХДАК, 1998. – С. 57.

Смазнова І. С., ОНЮА

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ

В статье исследуются проблемы международного терроризма в философско-правовом ракурсе. Значительное внимание уделяется сложной модификации международного терроризма – государственному терроризму, в связи с актуализацией данной проблемы в свете обострения межгосударственных отношений в последние годы. В статье «международный терроризм» представляется как глобальный, мировой. Уделяется значительное внимание политическому компоненту феномена международного терроризма.

The problems of international terrorism in the philosophical-legal foreshortening are explored in the article. Considerable attention is spared to difficult modification of international terrorism – state, in connection with actualization of this problem in light intensifications of intergovernmental relations the last years. In the article «international terrorism» appears as global, world. Considerable weight of political component of the phenomenon of international terrorism is marked.

Процес глобалізації, що зародився в багатоманітному світі, заголив суперечності нашої цивілізації, несправедливість світового соціального розподілу матеріальних благ. У епоху глобалізації суспільство зіткнулося з тероризмом, що трансформувався в нову форму, яка є результатом зрощування політики, економіки та корупції. Політико-правова проблема міжнародного тероризму полягає, в своїй більшості, в зведенні розуміння міжнародного тероризму, як такого, що просто виходить за межі однієї країни. У нашому баченні “міжнародний тероризм” – це глобальний, світовий. Тут його відмінність від стародавніх форм тероризму приблизно така ж, як відмінність одноклітинних живих організмів від вищих тварин. Тероризм, на відміну від інших видів транснаціональної